

Розділ 5.

МОДЕРНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СЕРЕДИНІ – У ІІ пол. 19 ст

Україна напередодні реформи 1861 р Селянська реформа 1861 р. в Наддніпрянській Україні.

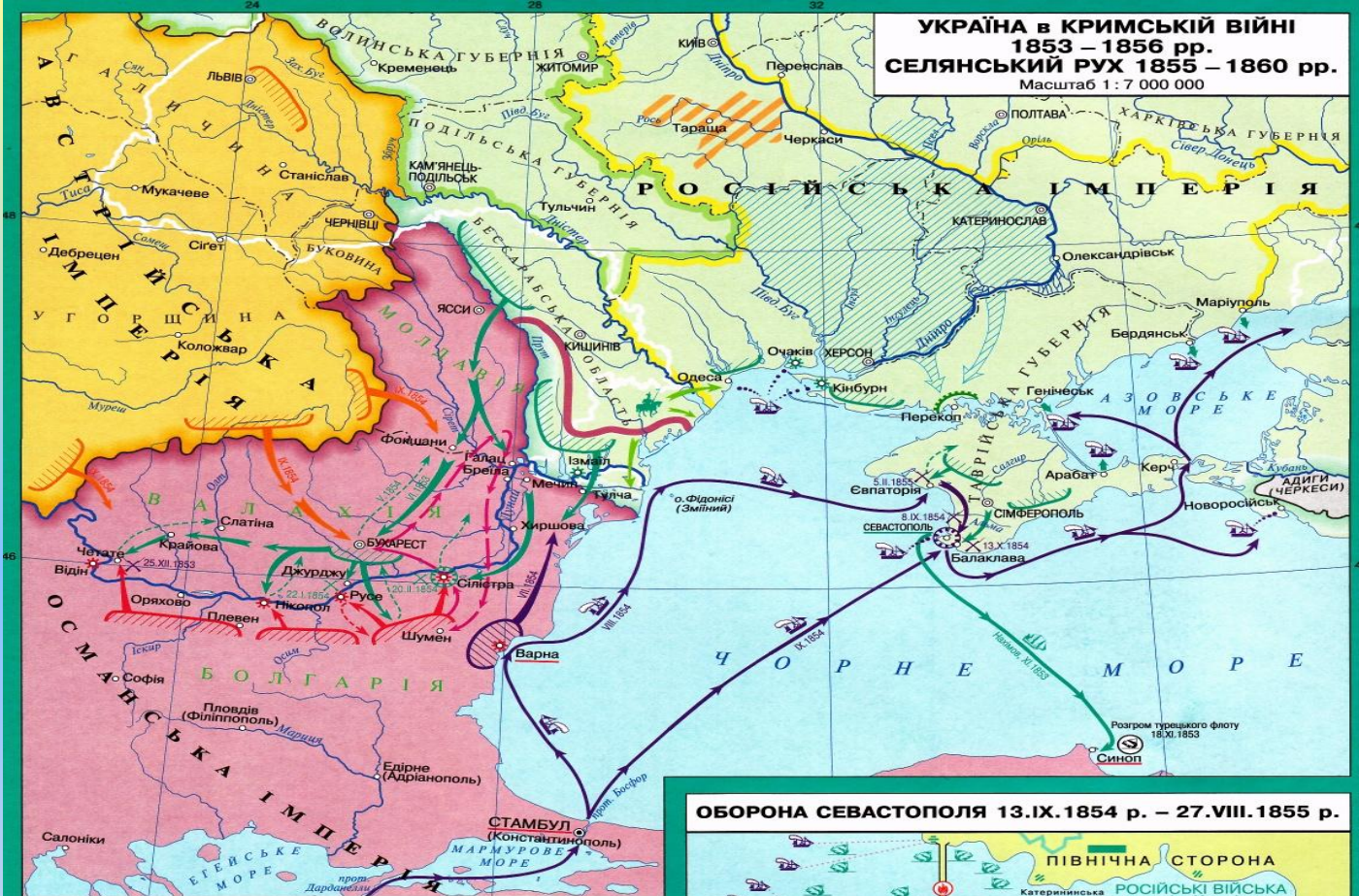
1. Кримська війна 1853-1856 рр.

Черговий російсько-турецький конфлікт назрів у середині XIX ст., внаслідок прагнення Росії встановити контроль над Балканським півостровом і Чорноморськими протоками та небажанням Османської імперії втратити їх. У **червні 1853 р.** 80-тисячна **російська армія** під командуванням генерал-лейтенанта М.Д.Горчакова перейшла ріку Прут і протягом трьох тижнів **зайняла Молдавію і Валахію**. У вересні Франція та Англія вирішили втрутитись у війну на боці Туреччини та ввела свої ескадри у Мармурове море.

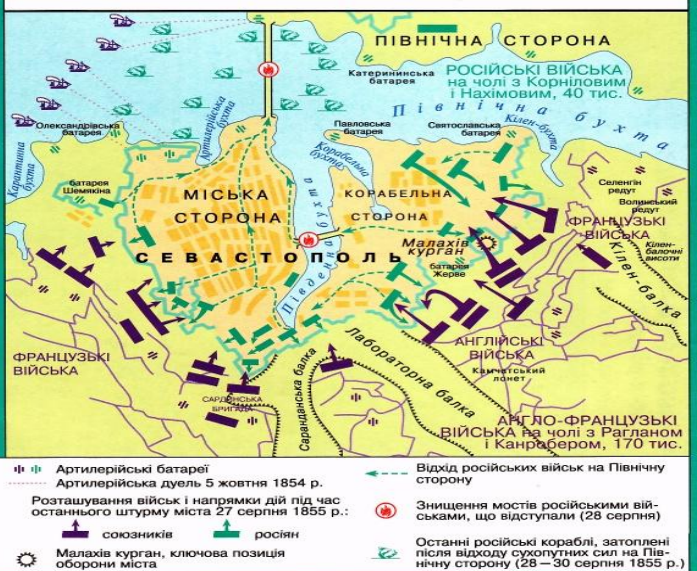
**УКРАЇНА в КРИМСЬКІЙ ВІЙНІ
1853 – 1856 рр.
СЕЛЯНСЬКИЙ РУХ 1855 – 1860 рр.**
Масштаб 1 : 7 000 000

КРИМСЬКА ВІЙНА 1853 – 1856 рр.

- ВАЛАХІЯ** Територія, на якій Росія прагнула встановити свій протекторат
- Розгортання військ:**
- російських
  - турецьких
- Губернії, на населення яких припав основний тягар постачання російської армії
- Губернії, населення яких було приведено до стану готовності на випадок війни з Австрією
- Напрямки ударів і відходи військ:**
- російських
  - турецьких
- Дії полку українських козаків (1400 чол.) на чолі з Михайлом Чайковським (Мірміран-пашею) на боці турків
- Район зосередження військ союзників Османської імперії (Англія та Франція)
- Напрямки дій англо-французьких військ
- Зосередження австрійських військ, їх вступ до Молдавії та Валахії після відходу росіян
- СЕВАСТОПОЛЬ** Головна база російського Чорноморського флоту
- Варна** Турецькі військово-морські бази
- Дії флотів:**
- російського
  - англо-французького
- Бомбардування міст англо-французькими кораблями**
- Відбиття англо-французьких десантів**
- Участь козаків Дунайського війська в обороні чорноморського узбережжя
- Фортеці
- Облоги міст
- Місця і дати найважливіших битв, що закінчилися перемогою
- 22.I.1854 російського війська англо-французьких і турецьких військ
  - 25.XII.1853
- Межа території, втраченої Росією за Паризьким мирним договором 18 березня 1856 р.
- СЕЛЯНСЬКИЙ РУХ 1855 – 1860 рр.**
- Територія "Кийської козаччини" (1855 р.)
  - Територія, охоплена рухом "Похід у Таврію по волю" (1856 р.)
  - Заслони урядових військ
- Російські кораблі, затоплені біля входу в Північну бухту 11 вересня 1854 р. та 13 лютого 1855 р.
- Тимчасові мости, зведені для сполучення окремих частин міста
- Оборонні споруди захисників Севастополя
- Облогові траншеї союзників

ОБОРОНА СЕВАСТОПОЛЯ 13.IX.1854 р. – 27.VIII.1855 р.

- Артилерійські батареї
- Артилерійська дуель 5 жовтня 1854 р.
- Розташування військ і напрямки дій під час останнього штурму міста 27 серпня 1855 р.
- союзників
- росіян
- Малахів курган, ключова позиція оборони міста
- Відхід російських військ на Північну сторону
- Знищення мостів російськими військами, що відступали (28 серпня)
- Останні російські кораблі, затоплені після відходу сухопутних сил на Північну сторону (28 – 30 серпня 1855 р.)

4 жовтня 1853 р. Туреччина оголосила війну Росії. Бойові дії на Дунаю, що розпочалися в жовтні велися надто в'яло. **Улітку наступного року** через погрозу з боку Австрії Микола I змушений був віддати наказ про **вивід російських військ з Дунайських князівств.**

22 грудня 1853 р. (6 січня 1854 р. за новим стилем) з'єднана **англо-французька ескадра увійшла в Чорне море, а 15 березня 1854 р. офіційно оголосили Росії війну.**

(10 квітня 1854 р.) союзний флот піддав **артилерійському обстрілові Одесу**, однак спроба висадити на берег десант не вдалася. Простоявши тиждень на одеському рейді, союзники пішли вбік Криму.

Основні події Кримської війни відбулися під Севастополем. Щоб не пропустити ворожі судна в **Севастопольську бухту, 10 вересня 1854 р.** біля її входу було **затоплено 5 лінійних кораблів і 2 фрегати.**

Оборона Севастополя під керівництвом П.Нахімова, В.Істоміна, В. Корнілова тривала з жовтня 1854 – серпень 1855 рр. – 349 днів.

27 серпня 1855 р. французьким військам *удалось захопити* важливий оборонний рубіж на підступах до Севастополя – **Малахів курган**. За один день *російська армія втратила 26,5% складу* севастопольського гарнізону. За наказом Горчакова місто було залишено російськими військами.

Величезні людські втрати показали гнилість царської військово-бюрократичної машини, що в поєднанні з *економічною і технічною відсталістю* Росії від передових країн Заходу **визначила поразку російської армії в Кримській війні.**

Падіння Севастополя прискорило підписання мирного договору. У лютому 1856 р. у Парижі відкрився мирний конгрес, а **18 березня 1856 р. був укладений Паризький мир.**

Договір передбачав

- збереження довоєнного територіального статус-кво;
- гарантію прав християн в Османській імперії;
- закриття Чорноморських проток для військових суден;
- оголошення Чорного моря нейтральним і відкритим для торговельних суден усіх націй;
- ліквідацію російських і турецьких військово-морських арсеналів на його берегах;
- відкриття Дунаю для річкових суден усіх країн;
- збереження васальної залежності Сербії, Молдавії та Валахії від Туреччини;

- відмову Росії від укріплення Аландських островів на Балтиці.

2. Піднесення антифеодального селянського руху

Важливим наслідком Кримської війни стало піднесення антифеодального селянського руху як в усій імперії, так і в Україні зокрема. Одним із проявів цієї боротьби став рух під назвою «**Київська козаччина**». Коли серед селян кількох повітів *Київської губернії* поширилися чутки, що цар нібито створює для участі у війні козацьке ополчення, учасникам якого давалася воля з наданням землі, почалися масові заворушення. Селяни перестали коритись поміщикам, відмовлялись відробляти панщину й інші повинності, оголошуючи себе козаками, створювали власні органи самоврядування, відбирали у панів землі і майно. У **лютому 1855 р.** цей рух охопив 8 із 12 повітів Київської губернії. На придушення «козаччини» були кинуті війська.

Наступного року чутки про те, що цар видав указ, за яким кріпаки, переселившись у Крим, отримають волю і державну підтримку, призвів до масових втеч від поміщиків *селян Катеринославської, Херсонської, Полтавської, Чернігівської, Харківської губерній*. **Похід «У Таврію за волею»** також був припинений військами, що перекрили Перекопський перешийок і не пустили самовільних переселенців у Крим. Селянські заворушення тривали протягом **1856-1860 рр.**, за неповними даними, в Україні відбулося **276 селянських виступів у 352 селах з населенням 160**

**УКРАЇНА в КРИМСЬКІЙ ВІЙНІ
1853 – 1856 рр.
СЕЛЯНСЬКИЙ РУХ 1855 – 1860 рр.**
Масштаб 1 : 7 000 000

3. Підготовка проведення селянської реформи 1861 р.

Підготовку селянської реформи було розпочато в 1857 р. **3 січня 1857 р.** було створено Таємний комітет, якій пізніше був перейменований на Головний комітет у селянських справах. Селянське питання повинні були вирішувати дворяни. **До складу Комітету з підготовки реформи входили і дворяни з України – Григорій Галаган, Василь Тарновський** та ін.. Протягом 1858 р. у кожній губернії створювалися комітети з розробки проектів реформи. 17 лютого 1859 р. були створені редакційні комітети на чолі з генералом Я. Ростовцевим для розробки основних положень реформи.

Серед поміщиків не було згоди щодо міри поступок селянству. У тих районах, де земля давала відчутний прибуток, вони прагнули залишити за селянами менші земельні площі. І, навпаки, там, де земля була бідною, готові були віддати більше. В Україні **тільки окремі поміщики погоджувалися на звільнення селян із землею без будь-якого викупу.** Тобто дворяни мали два погляди щодо скасування кріпосного права:

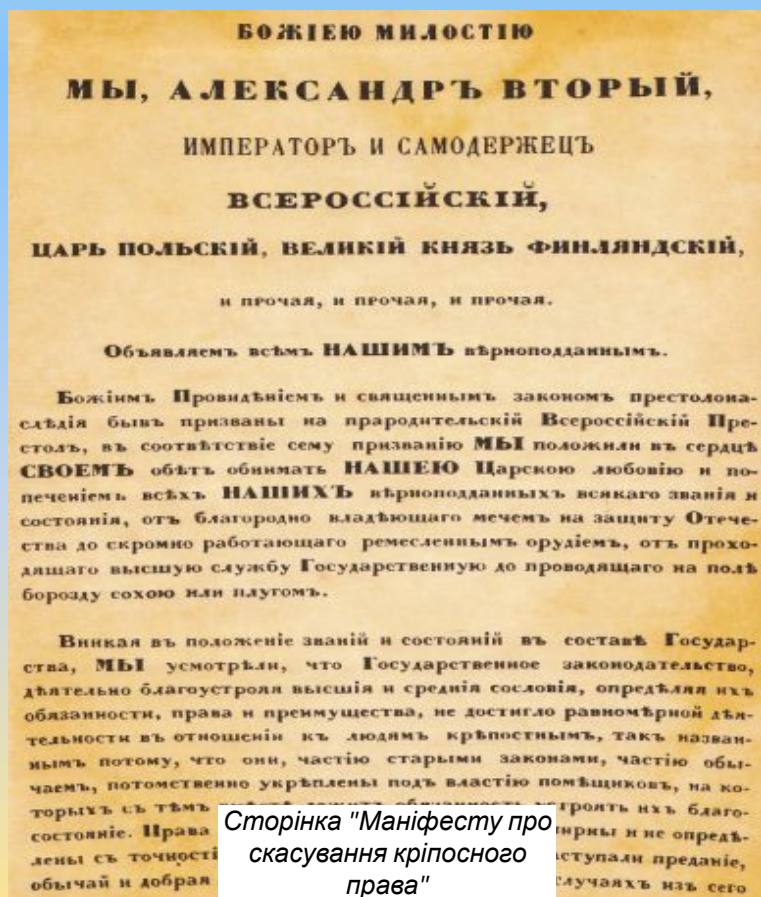
I – **кріпосники** прагнули зберегти всю землю за собою і право на кріпосну працю;

II – **ліберали** відстоювали необхідність звільнення селян з наділами при обов'язковій винагороді поміщикам за землю і за втрачене право на особу кріпака.

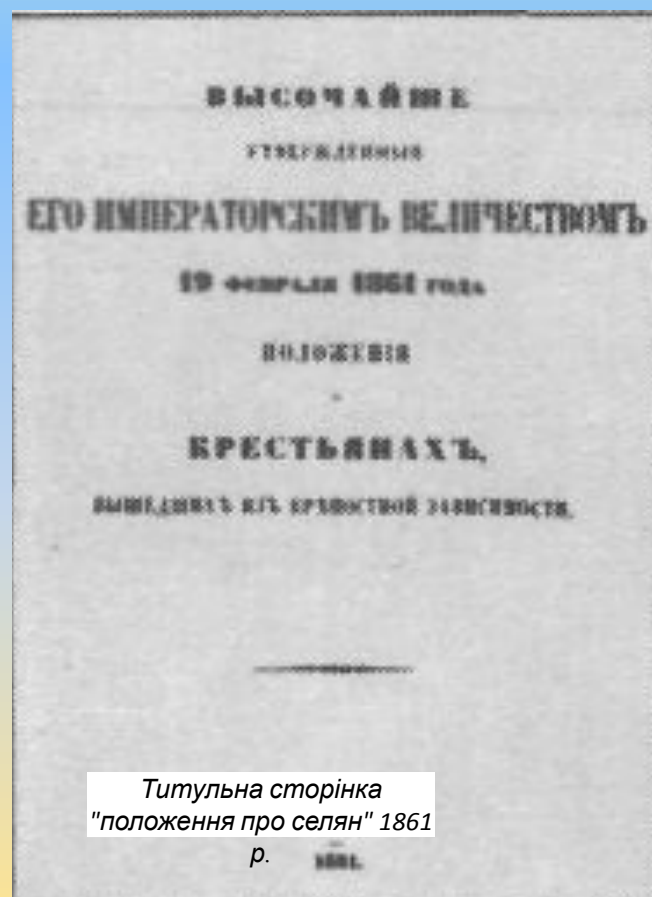
Це і визначило хід реформи – половинчастої, непослідовної, з орієнтацією на інтереси дворянства, в першу чергу.

Селянська реформа 1861 р. в Наддніпрянській Україні.

19 лютого 1861 р. цар Олександр II видав «Маніфест про скасування кріпосного права» та «Загальне положення про селян, звільнених від кріпосної залежності». За цими документами *селяни ставали особисто вільними, але за поміщиками залишалося право власності на землю.*

Сторінка "Маніфесту про скасування кріпосного права"

Титульна сторінка "положення про селян" 1861 р.

Селяни отримали:

I. Особисту свободу:

Поміщик не мав права купувати, продавати, дарувати селян;

Селяни могли брати шлюб без дозволу поміщика, поступати на службу або вступати до навчальних закладів, переходити до інших верств населення (міщан, купців і т.ін.)

II. Економічні права:

Отримали право укладати договори й торгові угоди, вільно займатися промислами чи торгівлею, продавати рухоме та нерухоме майно, вільно ним розпоряджатися та одержувати його у спадщину за законом.

III. Право власності на землю.

Поміщики залишилися власниками більшості земель у державі. В особисте користування селянин одержав тільки землі на яких знаходилася його садиба з господарськими будівлями, а **польовий наділ він зобов'язаний був викупити у поміщика.**

Протягом 20 років селянин вважався **тимчасовозобов'язаним** і мусив залишатися у поміщика, а за користування землею відпрацьовувати панщину або платити оброк як і раніше. (якщо не укладе викупну угоду)

Реформа щодо поміщицьких

селян

- 1) Поміщик давав селянину так мало землі, щоб економічно змусити його звернутися по допомогу і потрапити в нову економічну залежність від нього.
- 2) Мала місце система відрізків, коли для кожного регіону встановлювалась «вища» і «нижча» норма наділу: в чорноземних районах селяни отримували 3-5 десятин землі на душу; в нечорноземних районах – 4-7 десятин.

- 3) Фактично відбувався обман селянина під час викупу ним землі – викупні платежі, бо селянин під час викупу землі одразу платив поміщику лише 20% суми, решту – 80% поміщику виплачувала держава, а селянин зобов'язаний був повернути гроші за ці 80% державі протягом 49 років, плюс, іще 6% додаткового боргу щорічно. У підсумку, селяни виплатили за землю суму в **три рази** більшу ніж вона коштувала.

Реформа щодо державних та безземельних селян.

Державні селяни зберегли всі землі, що знаходились в них до 1861 р. Розмір викупу перевищував в них не в п'ять разів, а лише на 45%. До 1886 р. вони викупили свої наділи. Пільги державним селянам пояснюються тим, що **держава була зацікавлена в якнайшвидшому переведенню країни на економічні рейки** і тим, що **на державних землях не було поміщиків**, які не бажали віддавати свою землю селянам.

Безземельні селяни – колишні двірські, селяни дрібнопомісних поміщиків, повинні були два роки відробити на поміщика – тимчасовозобов'язані, після чого одержували волю без землі поповнюючи ряди промислових та сільськогосподарських працівників.

Наслідки аграрної реформи.

Позитивні наслідки

- ✳ Відбулись корінні зміни у розподілі земельної власності;
- ✳ Дала потужний імпульс розвитку ринкових відносин;
- ✳ Поліпшився стан господарства (посилився процес товаризації поміщицьких та заможних селянських господарств);
- ✳ Підвищилась врожайність сільськогосподарських культур(запровадження машин у землеробстві, використання вільнонайманої праці, поліпшення структури посівів);
- ✳ Більш чіткою стала спеціалізація окремих районів України, що працювали на ринок;
- ✳ Застосовуються декілька методів використання землі:
  - а) оренда,
  - б) ведення власного господарства

Негативні наслідки

- ✳ Залишилися пережитки феодальної системи господарювання:
  - Поміщицьке землеволодіння;
  - Безземелля селян;
  - Викупні платежі
- ✳ Вільні селяни не були рівні з іншими членами суспільства (селяни отримували паспорт лише на один рік, виконували рекрутську повинність, залишалися в залежності поміщика доти, доки не викуплять у власність землю, зберігалися тілесні покарання різками);
- ✳ Реформа здійснювалася за рахунок селян;
- ✳ Поміщикам вдалося залишити у своїй власності найбільш родючі землі.

Отож селянин потрапляв у залежність і від поміщика, і від держави. Разом із тим викупні операції давали поміщикам великі капітали, які вони тепер могли використати для переведення своїх господарств на ринкові, капіталістичні рейки. Суттєво змінювалася система взаємовідносин між поміщиком і селянином: поміщик позбавлявся права встановлювати додаткові повинності.

Незважаючи на обмеженість і половинчастість реформи, її проведення поліпшило життя селянства і сприяло економічному і соціально-політичному розвитку України